

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1\(32\)-142-150](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1(32)-142-150)

Ольга Лозова

*доктор психологічних наук, професор кафедри практичної психології
Київського університету Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-3549-195X>*

Ярослав Коркос

*аспірант 4-го року навчання, викладач кафедри практичної психології
Київського університету Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-5718-4053>*

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ТА ПЕРЕКОНАННЯ, ХАРАКТЕРНІ ДЛЯ ЕПОХИ ПОСТПРАВДИ

Анотація. Епоха постправди є сумою історичних умов, за яких об'єктивні факти менше впливають на формування суспільної думки, ніж звернення до емоцій та особистих переконань людини. Проявами епохи постправди є фальшиві або неправдиві новини, чутки, містифікації та політична брехня. Постправду можна трактувати як продукт епістемологічної світоглядної позиції, що припускає скептицизм до об'єктивного знання, релятивізацію та децентрацію істини. З метою дослідити, як саме переконання постправди, взаємопов'язані з критичним мисленням, нами було розроблено семантичний диференціал «Переконання постправди», який базується на ключових аспектах постправди, виявлених під час теоретико-методологічного аналізу наукової літератури. Об'єм вибірки склали 200 студентів віком від 18 до 23 років. Опитування відбувалось онлайн за допомогою інструменту Google Forms. За допомогою критерію кореляції Спірмена виявлено, що існує слабка кореляція між критичним мисленням та переконаннями, що характерні для епохи постправди. Цей зв'язок вказує на можливий вплив переконань постправди на спроможність особи аналізувати й оцінювати інформацію критично. При цьому слабка кореляція може вказувати на те, що інші фактори також впливають на рівень критичного мислення та його вираженість у досліджуваній групі. Також виявлено, що здатність до абстрагування та оперування вербальними поняттями має помірний прямо пропорційний взаємозв'язок з критичним мисленням. Це дозволяє краще окреслити критичне мислення як наукову категорію та розвивати критичне мислення за допомогою окремих мисленнєвих операцій. Перспективою для дослідження вбачаємо: розширення цільової аудиторії, уточнення взаємозв'язку між когнітивною

сферою особистості (особливо інтелекту) та критичним мисленням, розробці навчального курсу для протидії російським наративам та пропаганді, враховуючи їх специфіку та схожість з феноменами постправди.

Ключові слова: критичність мислення, епоха постправди, семантичний диференціал, кореляційний аналіз, постмодернізм, інформаційна безпека.

Olga Lozova

Full Professor

Professor at the Department of Practical Psychology

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-3549-195X>

Yaroslav Korkos

Postgraduate Student, Lecturer,

Lecturer at the Department of Practical Psychology

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-5718-4053>

STUDENTS' CRITICAL THINKING AND POST-TRUTH BELIEFS

Abstract. The post-truth era is a historical condition in which objective facts have less influence on the formation of public opinion than appeals to emotions and personal beliefs. Its manifestations include fake or false news, rumors, hoaxes, and political lies. Post-truth can be interpreted as an epistemological position that assumes skepticism of objective knowledge, relativization, and decentering of truth. To investigate how post-truth beliefs are interconnected with critical thinking, we developed a semantic differential, "Post-truth beliefs," based on key aspects of post-truth revealed during the theoretical and methodological analysis of scientific literature. The sample size is 200 students aged 18 to 23. The survey was conducted online using the Google Forms tool. Using the Spearman correlation test, we found a weak correlation between critical thinking and beliefs characteristic of the post-truth era. This relationship indicates the possible influence of post-truth beliefs on a person's ability to critically analyze and evaluate information. At the same time, a weak correlation may suggest that other factors also affect the level of critical thinking and its expression in the studied group. It was also found that the ability to abstract and operate with verbal concepts has a moderately direct relationship with critical thinking. This finding allows us to better define critical thinking as a scientific category and predict critical thinking with the help of separate thinking operations. We see the prospect of research expanding the target audience, clarifying

the relationship between the cognitive sphere of the individual (especially intelligence) and critical thinking, and developing a training course to counter Russian narratives and propaganda, taking into account their specificity and similarity to post-truth phenomena

Keywords: critical thinking, post-truth era, semantic differential, correlational analysis, postmodernism, information security.

Постановка проблеми. Епоха постправди визначається Оксфордським словником як сума історичних умов, «за яких об'єктивні факти впливають на формування суспільної думки менше, ніж звернення до емоцій та особистих переконань» [11]. В одному з трактувань постправда виступає філософською концепцією, що унеможлиблює існування об'єктивних стандартів істини. Так, на думку українського філософа В. Волковського, постправда це «...такий стан суспільно-політичного дискурсу та практики, коли правдивість чи хибність фактів та суджень ігнорується» [2, с. 90].

У часи комплексних соціальних криз, прикладом якої є російсько-українська війна, змінюється стан суспільної свідомості, остання набуває ознак трансформаційності. Нами було описано низку онтологічних проявів трансформаційного стану суспільної свідомості, як от: функція забезпечення групової згуртованості; домінування наочно-чуттєвого відображення; переважання довербальних образів відображення над вербально-логічними, поняттєвими структурами; поява нових форм категоризації світу; зміни процесів рефлексії, самосвідомості, внутрішнього діалогу [4]. Зроблені висновки потенціюють проблематику критичності мислення в епоху постправди.

Серед учених не існує консенсусу в розумінні змістового наповнення поняття «епоха постправди». Не зважаючи на це, більшість вчених пов'язує її з комунікаційними феноменами, такими як фальшиві або неправдиві новини, чутки, містифікації та політична брехня. Відповідно, причини постправди полягають у поляризованій та неетичній політиці, нерегульованих соціальних медіа, некомпетентній журналістиці та поширенні цифрових технологій [1].

Зазначені комунікативні феномени постправди ведуть свій початок від парадигми постмодернізму, яка припускає скептицизм до об'єктивного знання, релятивізацію та децентрацію істини [1;3;6;7]. А. Сокал та Дж. Брікмонт переконливо продемонстрували на прикладах основних праць представників (Ж. Лакан, Ж. Бодрійяр, П. Гваттарі, Г. Дельоз та ін.) постмодернізму, що подібний епістемологічний підхід часто призводить до псевдонаукових концепцій та породжує тексти, що не мають сенсу [10].

Постправда, виходячи з цих положень, стимулює індивіда до некритичного споживання інформації та заважає формуванню власної позиції. Цей підхід акцентує на тенденції віддавати перевагу емоційному враженню від інформації над її об'єктивною правдивістю, що може призвести до втрати

здатності до аналізу та розуміння об'єктивних фактів. Відсутність у індивіда критичного підходу до інформації у світлі постправди може ускладнити розвиток критичного мислення та самостійного формування поглядів, заважаючи об'єктивному сприйняттю світу.

Особливої актуальності постправда як сфера дослідження набуває у зв'язку з триваючою російсько-українською війною, за якої агресор використовує весь спектр інструментів пропаганди (ЗМІ, соціальні мережі, «фабрики тролів»), що особливо гостро потребує від українських громадян здатності критично споживати інформацію. Більше того, основною метою російською пропаганди у низці випадків є формування в аудиторії переконань, що істинність твердження залежить від точки зору, тобто все суб'єктивно та неоднозначно, – базовою смисловою опорою епохи постправи.

Разом із тим, взаємозв'язок між переконаннями, що характерні для постправди, та критичного мислення залишається слабо дослідженим емпірично. Тому, у зв'язку з потребою емпіричних доказів, нами поставлено за мету дослідити наявність кореляційних зв'язків між критичним мисленням та переконаннями, що характерні для студентів в епоху постправди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти критичності мислення та її розвитку розглянуто у наукових працях зарубіжних (Д. Весс, Д. Клустеа, Р. Пауль, Д. Халперн) та українських вчених (А. Авершина, С. Терно, О. Пометун, К. Костюченко.) Аналіз постправди як гносеологічної позиції представлений у працях Т. Андіна, Ю. Брамс, А. Конделло, С. Фуллер, С. Хаак, К. Вайт та ін.

Водночас взаємозв'язок між критичним мисленням та переконаннями, що характерні для епохи постправди, залишається малодослідженим та набуває все більшої актуальності в умовах агресивного інформаційного середовища як виклику для громадян України.

Мета статті – емпірично дослідити взаємозв'язок між критичним мисленням студентів та переконаннями, характерними для епохи постправди.

Виклад основного матеріалу. Епоху постправди можна розглядати крізь призму епістемологічної позиції особистості, що базується на низці переконань, які в першу чергу стосуються суб'єктивності істини та неоднозначності. З метою дослідити ці переконання серед респондентів, нами було розроблено семантичний диференціал «Переконання постправди». Зазначений опитувальник уможливує оцінку філософсько-ціннісних, епістемологічних позицій та переконань респондентів. Семантичний диференціал розроблений на основі теоретико-методологічного аналізу семантики епохи постправди. Методика складається з 16-ти наборів протилежних тверджень, з яких 7 є прямими шкалами, а 9 – зворотними.

Для оцінки критичного мислення було використано «Тест критичності мислення», (Л. Старкі, адаптація О. Луценко), призначений для студентів та

дорослих осіб для діагностування рівня критичного мислення та його особливостей. Тест складається з 27-ми завдань, які відображають характерні принципи та якості критичного мислення. Зокрема, завдання мають на меті перевірити здатність досліджуваного зосереджуватись для ефективного вирішення завдання, визначати актуальну проблему, індуктивно та дедуктивно мислити, шукати інформаційні ресурси тощо. Тест був адаптований українською дослідницею О. Луценко у 2014 році на базі лабораторії психодіагностики Харківського національного університету імені В. Каразіна [4].

Для дослідження індивідуальних відмінностей у мисленні респондентів використано «Методику дослідження особливостей мислення» (МДОМ-2), яка виявляє здатність до абстрагування та оперування вербальними поняттями. Методика складається з 20-ти завдань, у яких досліджуваному потрібно вибрати зайве поняття, яке логічно не поєднується з іншими. В інструкції надаються наочні приклади розв'язання завдань.

Вибірка дослідження охопила 200 осіб віком від 18 до 23 років. Опитування відбувалось онлайн за допомогою інструменту Google Forms. Для забезпечення репрезентативності у вибірку ввійшли досліджувані, які є студентами Київського університету імені Бориса Грінченка, Херсонського державного університету, Львівського університету імені Івана Франка та інших університетів України. Крім того, вибірка представлена студентами різних профілів підготовки, а саме: психологи, педагоги, соціальні працівники, а також студенти, які отримують освіту технічного спрямування.

Гіпотеза нашого дослідження полягала в очікуванні обернено пропорційної кореляції між критичністю мислення та переконаннями, характерними для епохи постправди. З метою перевірки цього припущення було використано критерій Спірмена (IBM SPSS Statistics 27). Вибір критерія зумовлений ненормальним розподілом даних. Результати кореляційного аналізу даних, отриманих за методиками «Тест критичності мислення», «МДОМ-2» та «Переконання постправди», висвітлено у табл. 1.

Таблиця 1

**Кореляційна матриця між тестом на критичність,
МДОМ-2 та переконаннями постправди**

	Тест критичність мислення	МДОМ-2	Переконання постправди
Тест критичність мислення	1		
МДОМ-2	0,42**	1	
Переконання постправди	-0,17*	-0,18*	1

Примітка: ** значима кореляція $p < 0.01$, * значима кореляція $p < 0.05$

Згідно з отриманими даними, здатність до абстрагування та оперування вербальними поняттями має помірний прямо пропорцій взаємозв'язок з критичним мисленням ($0.42, p < 0.01$). Це означає, що студенти з вищим рівнем критичного мислення демонструють тенденцію мати більшу здатність до абстрагування та ефективнішого операційного використання вербальних понять.

Ця кореляція є важливою з декількох причин. По-перше, помірний зв'язок вказує на те, що абстрагування, оперування вербальними поняттями та критичне мислення є пов'язаними, але різними феноменами та поняттями. Це свідчить про неможливість звести критичне мислення до інтелекту, мисленнєвих операцій, при цьому дозволяє краще окреслити критичне мислення як наукову категорію. По-друге, рівень розвитку інтелекту та окремих мисленнєвих операцій можуть слугувати предикторами критичного мислення, адже навички аналізу, оцінки, порівняння та абстрагування, які розвиваються у процесі інтелектуального зростання та освіти, створюють основу для розвитку критичного мислення.

Отримані результати також демонструють слабку, але статистично значиму кореляцію між переконаннями, характерними для епохи постправди, та рівнем критичності мислення студентів ($-0.17, p < 0.05$). Це означає, що особи з низьким рівнем критичного мислення мають тенденцію мати високий рівень вираженості переконань, які характерні для епохи постправди. Цей зв'язок вказує на можливий вплив переконань постправди на спроможність студента аналізувати й оцінювати інформацію критично. При цьому слабка кореляція може вказувати на те, що інші фактори також впливають на рівень критичного мислення та його вираженість у досліджуваній групі. Ба більше, здатність до абстрагування та оперування вербальними поняттями також має кореляційний зв'язок з переконаннями епохи постправди ($-0.18, p < 0.05$).

Отриманий взаємозв'язок пояснюється більш загальними закономірностями, зокрема, тим, що переконання особистості прогнозують її поведінку. Низький рівень цієї кореляції пов'язаний з тим, що при опитуванні було зібрано дані про загальні, абстрактні переконання особистості про процес пізнання. З досліджень в галузі соціальної психології відомо: чим більш конкретні переконання досліджуються у респондента, тим краще прогнозується його поведінка [9]. Отже, приймаємо H_1 – існує кореляція між критичним мисленням та переконаннями, що характерні для епохи постправди.

З метою виявити особливості взаємозв'язку критичного мислення та переконань епохи постправди розглянемо детально кореляції проявів критичного мислення за окремими шкалами. Результат кореляції між критичним мисленням та шкалами переконань епохи постправди відображено у порядку спадання у табл. 2.

Таблиця 2

**Кореляція проявів критичного мислення зі шкалами СД
 «Переконання постправди»**

№	Показники негативного полюса	Показники позитивного полюса	Кореляція з критичним мисленням
1.	Є чітка межа між «мистецтвом» та «немистецтвом».	Усе може називатись мистецтвом.	0,21**
2.	Існування об'єктивності є встановленим фактом.	Об'єктивності не існує, усе в житті суб'єктивно.	0,18*
3.	Одне й те саме твердження може бути або брехливим, або правдим для всіх людей.	Одне й те саме твердження може бути брехливим для одних людей і правдим – для інших.	0,15*
4.	Частота згадувань певної інформації у ЗМІ не впливає на ймовірність її правдивості.	Чим частіше згадується певна інформація у ЗМІ, тим більше ймовірність, що це правда	-0,19*
5.	Для розуміння причин виникнення певної ситуації пошук тих, кому це вигідно є недостатнім.	Для розуміння причин виникнення певної ситуації достатньо лише зрозуміти хто отримує вигоду від неї	-0,21**
6.	Наука, езотерика та релігія є нерівноцінними підходами для пізнання світу.	Наука, езотерика та релігія є різними, але рівноцінними підходами для пізнання світу.	-0,27**
7.	Апеляція до особистісних переконань не є аргументом під час виступу, дискусії тощо.	Апеляція до особистих переконань є вагомим аргументом під час виступу, дискусії тощо	-0,3**

Примітка: ** значима кореляція $p < 0.01$, * значима кореляція $p < 0.05$

Згідно з цими даними, критичне мислення має кореляцію з твердженнями, що увійшли до складу позитивного полюсу: «Усе може називатись мистецтвом» (0,21, $p < 0.01$), «Об'єктивності не існує, усе в житті суб'єктивно» (0,18, $p < 0.05$), «Одне й те саме твердження може бути брехливим для одних людей і правдим – для інших» (0,15, $p < 0.05$), які підкреслюють суб'єктивність дійсності, мистецтва та правди. Результати підкреслюють те, що особи із вищим рівнем критичного мислення можуть більш виражено приймати суб'єктивний характер реальності, мистецтва та істини. Вони можуть бути більш відкритими до ідей про різноманітність інтерпретацій та визнають, що сприйняття дійсності може бути індивідуальним і залежати від особистих перспектив.

Кореляції критичного мисленням з показниками негативного полюсу є такими: «Частота згадувань певної інформації у ЗМІ не впливає на ймовірність

її правдивості» (-0,19, $p < 0.05$), «Для розуміння причин виникнення певної ситуації пошук тих, кому це вигідно є недостатнім» (-0,21, $p < 0.01$), «Наука, езотерика та релігія є нерівноцінними підходами для пізнання світу» (-0,27, $p < 0.01$), «Апеляція до особистісних переконань не є аргументом у під час виступу, дискусії тощо» (-0,3, $p < 0.01$), що підкреслює орієнтацію критичного мислення на коректні підтвердження та докази, сприяючи об'єктивному та осмисленому розумінню інформації. Це також підтверджує, що студенти уникають необґрунтованих тверджень. Спрямованість на аналіз та об'єктивність може служити важливим критерієм для визначення рівня розвиненості критичного мислення та когнітивних навичок серед студентів.

Перспективою для дослідження вбачаємо: розширення контингенту досліджуваних, уточнення взаємозв'язку між когнітивною сферою особистості (особливо інтелектом) та критичним мисленням, розробці навчального курсу для протидії російським наративам та пропаганді, враховуючи їх специфіку та схожість з феноменами постправди.

Висновки. Отже, проведений кореляційний аналіз показує, що критичне мислення взаємопов'язано з орієнтацією на коректні підтвердження та докази. Водночас критичність корелює з визнанням суб'єктивності життя та правди для кожної людини. З одного боку, отримані висновки підтверджують результати теоретичного аналізу проблеми, який інтерпретує критичність як складову наукового мислення, з іншого – кореляція між твердженням про суб'єктивність у житті суперечить базовій філософії наукового пізнання про те, що об'єктивна дійсність існує незалежно від спостерігача. Взаємозв'язок між суб'єктивністю та критичністю мислення потребує більш детальних досліджень у майбутньому.

Література:

1. Бистрицький Е. Екзистенційна істина і постправда. *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 54-71. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/438> (дата звернення: 28.11.2023).
2. Волковський В. Доля філософії в епоху постправди: слуга короля чи клоун на агорі. *Україна модерна*. 2019. № 26. С. 88-98.
3. Додонов Р. Постмодернізм – старший брат постправди. *Київські філософські студії*: матеріали наук. конф., м. Київ, 17-18 трав. 2018 р. Київ, 2018. С. 13-16.
4. Лозова О. Методологічні засади дослідження дискурсу трансформаційного стану суспільної свідомості. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. 2023. № 10(40). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-777-786](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-777-786) (дата звернення: 24.12.2023).
5. Луценко О. Адаптація тесту критичного мислення Л. Старкі. *Вісник харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. серія: психологія*. 2014. Т. 55, № 1110. С. 65-70. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9999> (дата звернення: 23.11.2023).
6. Самчук З., Гурківська А. Постправда як інструмент політичного наративу епохи постмодерну. *Політичні дослідження*. 2023. Т. 1, № 5. С. 163-177. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-9> (дата звернення: 28.11.2023).

7. Шоріна Т. Г. Постправа як реальність девальвованої культури в епоху кризи сучасної демократії. *Вісник НАУ. серія: філософія. культурологія*. 2020. Т. 1, № 31. С. 114-121. URL: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14838> (дата звернення: 28.11.2023).

8. Fuller S. What can philosophy teach us about the post-truth condition. *Post-truth, fake news: viral modernity & higher education*. 2018. P. 13-26. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-10-8013-5_2 (date of access: 19.11.2023).

9. Myers D. G., Twenge J. M. *Social psychology*. 13th ed. McGraw-Hill Education Psychology, 2019.

10. Sokal A. D., Bricmont J. *Fashionable nonsense: postmodern intellectuals' abuse of science*. New York : Picador, 1998. 300 p.

11. Word of the year 2016 is... | oxford dictionaries. *Oxford Dictionaries | English*. URL: <https://web.archive.org/web/20161116101017/https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> (date of access: 18.11.2023).

References:

1. Bystrytskyi, E. (2018). Existential truth and post-truth [Ekzystentsiina istyna i postpravd]. *Philosophical thought*, (5), 54-71. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/438>.

2. Volkovskiy, V. (2019). The fate of philosophy in the post-truth era: servant of the king or a clown in the agora [Dolia filosofii v epokhu postpravdy: Sluha korolia chy kloun na ahori]. *Modern Ukraine*, (26), 88-98.

3. Dodonov, R. (2018). Postmodernism is the older brother of post-truth [Postmodernizm – starshyi brat postpravdy]. *Kyiv Philosophical Studies* (pp. 13-16). Borys Grinchenko Kyiv University.

4. Lozova, O. (2023). Methodological principles of discourse research on the transformational state of social consciousness [Metodolohichni zasady doslidzhennia dyskursu transformatsiinoho stanu suspilnoi svidomosti]. *Naukovì perspektivi*, (10(40)). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-777-786](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-777-786)

5. Lutsenko, O. (2014). Adaptation of the test of critical thinking by L. Starky [Adaptatsiia testu krytychnoho myslennia L. Starky]. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University*, 55(1110), 65-70.

6. Samchuk, Z., & Gurkivska, A. (2023). Post-truth as a tool of political narrative of the postmodern era. *Political Studies* [Postpravda yak instrument politychnoho naratyvu epokhy postmodern], 1(5), 163-177. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-9>.

7. Shorina, T. G. (2020). Post-truth as a reality of devalued culture in the era of crisis of modern democracy [Postpravda yak realnist devalvovanoi kultury v epokhu kryzy suchasnoi demokratii]. *Bulletin of NAU*, 1(31), 114-121. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14838>.

8. Fuller, S. (2018). What can philosophy teach us about the post-truth condition. *Post-Truth, Fake News: Viral Modernity & Higher Education*, 13-26. https://doi.org/10.1007/978-981-10-8013-5_2.

9. Myers, D. G., & Twenge, J. M. (2019). *Social psychology* (13th ed.). McGraw-Hill Education Psychology.

10. Sokal, A. D., & Bricmont, J. (1998). *Fashionable nonsense: Postmodern intellectuals' abuse of science*. Picador.

11. *Word of the year 2016 is...* *Oxford dictionaries*. (n.d.). Oxford Dictionaries | English. <https://web.archive.org/web/20161116101017/https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.